

GÜNEY AZERBAJYAN TÜRKLERİNİN TARİHİ ROMANI “SETTAR HAN HAMASETİ”

Nabi AZEROĞLU*

Öz

Günümüzde Türk dünyasının kara bağlantısı olan Güney Azerbaycan ve İran Türklerinin tarihi gerçeğinin aydınlatılması Türkoloji ve İranoloji çalışmalarına büyük katkısı olacaktır. Bununla ortaya çıkacak İran Türklerinin tarihi-kültürel varlığı, coğrafyanın Türk dünyası için jeopolitik ve stratejik önemini daha da belirgin kılacaktır.

“Settar Han Hamaseti” Abbas Penahi Makûyi'nin tarihi romanlarından biri olarak 1885-1914 döneminin siyasî-içtimâyi şartlarını yansıtan, meşruta harekâtına ışık tutan ender romanlardan biridir. 850 sayfalık hacimli roman İran coğrafyasında yaşayan Azerbaycan Türklerinin tarihi-siyasi hayatına dair geniş bir bakış açısı sunmaktadır. Romanın başkahramanı Settar Han Karadağlı olsa da eser, Güney Azerbaycan Türklerinin özgürlük uğruna verdikleri meşakkatli hayatı da yansıtmaktadır. Özellikle Tebriz şehrinin on bir ay boyunca muhasarası sırasında ortaya çıkan açlık ve kutuktan doğan zorluklar, halkın özveri ile bu zorlukları göğüslemesi, halkın azatlık uğruna çektiklerini meşakkatli hayat romanda yansıtılmaktadır.

“Settar Han Hamaseti” eserinden yola çıkarak Güney Azerbaycan Türklerinin o dönemki siyasi durumu, sömürgeci güçlerin tutumu ve Güney Azerbaycan Türklerinin tarihte uğradıkları zulümler üzerinde durularak Güney Azerbaycan Türklerinin yakın dönem tarihi olayları konusunda bilgiler verilmektedir.

Anahtar kelimeler: Settar Han Karadağlı, İran, Tebriz, Güney Azerbaycan Türkleri.

Historical Novel Of South Azerbaijan Turks “Settar Han Hamaseti” Abstract

Illumination of the history of Southern Azerbaijan, which is the land link of the Turkic world is beneficial for Turcology and Iranology studies.

Geliş Tarihi: 02 Şubat 2021 - Kabul Tarihi: 03 Şubat 2022.

Atf Bilgisi: Nabi Kobotarian Azeroğlu, “Güney Azerbaycan Türklerinin Tarihi Romanı “Settar Han Hamaseti”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 130, Sayı: 257, İstanbul 2022, s. 357-382. doi: 10.55773/tda.872995.

* Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halk Bilimi Bölümü, nabiazeroğlu@erciyes.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0660-6746.

As a result of these studies, the cultural and political history of Iranian Turks will reveal the geopolitical and strategic importance of the region for the Turkish world.

“Settar Han Hamaseti” novel is one of the historical novels of Abbas Penahi Makûyi, one of the writers of the period of 1945. It is one of the novels that includes “Meşrutâ” events in Iran. It offers an important perspective on the political life of Azerbaijan Turks living in Iran geography. Although the protagonist of the novel, Settar Han Karadağlı it reflects the hard life that Azerbaijan Turks living in Iran suffered for freedom. The resistance of the people of Tabriz to the persecution, their involvement by the state forces for eleven months and their dedication for the sake of freedom find their place in the novel.

In this study, the political power of the South Azerbaijan Turks and the attitude of the colonial powers will be focused on the political power of the Iranian Turks and information on the recent historical events of the Iranian Turks will be given based on the work “Settar Khan Hamaseti” published Persian in Tehran in 1981.

Keywords: Sattar Han Karadağlı, İran, Tabriz, South Azerbaijan Turks.

Giriş

Gülistan ve Türkmençay antlaşmalarıyla Kuzey ve Güney Azerbaycan olarak iki kısma ayrılan Azerbaycan, Rus ve Fars kültür dairesinde iki ayrı gelişim göstermiş, Güney Azerbaycan kısmı yok sayılmaya ve asimilasyona maruz kalmıştır. Bu asimilasyon siyaseti Pehlevi sülalesinden başlayarak bir asırdan beri farklı yöntemlerle devam etmektedir.

İran’da Türkler politik sahnedan çıkarılmış, yönetim Türk Kaçar Hanedanlığı’ndan Pehlevi sülalesine geçirilmiştir. Bu olayları incelediğimizde, İngiliz yanlısı şahısların ve misyonerlerin etkisini görmemiz mümkündür.¹ Yaklaşık yüz elli yıl boyunca İran’a hâkim olan Kaçar Hanedanı’nın sonlandırılması² için hazırlıklar Meşrutâ³ hareketinin saptırılmasıyla başlamıştır. İlk başta anayasa ve meclisin açılmasını hedefleyen demokratik bir hareket olan Meşrutacılık, misyonerler eliyle sömürgeci güçlerin şom emellerini hayata geçirmelerine dönüşmüştür. Bu dönemde Tahran’dan sonra ikinci başkent sayılan Tebriz, Meşrutacıların merkezi haline gelmiş, İran’ın olaylara yön veren siyasi başkenti olmuştur.

“Settar Han Hamaseti” romanı İran’ın siyasi tarihinde önemli yeri olan Settar Han Karadağlı’nın hayatı çerçevesinde yazılmış ender eserlerdendir. Bu eserde dönemin diğer siyasi şahsiyetleri de yer almıştır. İran coğrafyasında yaşayan Türklerin milli şahsiyetleri, çok esere konu olmamıştır. Bunun nedeni bir taraftan İran Türklerinin yazılı edebiyattan ziyade şifahi edebiyata sahip olmaları, diğer taraftan 1946 yılında Güney Azerbaycan hükümeti-

¹ İngiliz Generali Edmund Ironside, Tabatabayi ve Furugi adında İngiliz yanlısı misyonerlerin yardımıyla Ahmed Şah Kaçar’ı darbeyle yönetimden uzaklaştırmış, yerine İngiliz Elçiliği’nde at bakıcılığı görevinde bulunan Rıza’yı getirmişti.

² Kaçar Hanedanı, İran’daki Azerbaycan Türklerinin Kaçar boylarından olan Kovanlı kolu tarafından kurulmuş ve 1794 ile 1925 yılları arasında hüküm sürmüştür.

³ Meşrutâ hareketi (Arapça şart kökünden), İran’da Kaçar Hanedanı’ndan Nasıreddin Şah (1831-1896) ve oğlu Muhammed Ali Şah’ın (1872-1925) döneminde padişahın yetkilerini kısıtlama, meclis ve anayasanın ortaya çıkışıyla sonuçlanan olaylara verilen addır.

nin düşürülmesiyle Pehlevi sülalesinin kültürel soykırım yürütmesidir. Milli hükümetin merkezi güçler tarafından yıkılmasıyla 30 bin Güney Azerbaycan Türkü katledilmiştir. Ayrıca birçok yazar ve aydın düşünür idam veya sürgün edilmiştir.

İran tarihinin son yüzyılındaki siyasi olayları incelediğimizde coğrafyada oluşan yapıyı daha da somutlaştırabiliriz. Bu coğrafyada Türklerin siyasi sahneden çıkarılması, Kaçar Hanedanı yerine Pehlevi sülalesinin getirilmesi, İran’da Türk dili ve kültürünü yok etme politikasının başlaması, Meşruta sürecinin saptırılmasıyla başlamıştır. İngiliz elçiliğinde at bakıcısı olan, daha sonra nizamiyede görevlendirilen Rıza, Tahran’da bir darbeyle iş başına geçirilmiş, bölgede yapay bir tarih yaratılmıştır. Perslerin İran’ın gerçek sahipleri olduğu, Türklerin bölgeye daha sonra göç ettikleri söylenerek, Türk kültürünü coğrafyadan söküp atma politikası başlatılmıştır. Aslında Rıza Şah bunun için eğitilip iş başına getirilmiştir. Tebriz’in işgalinde ve Settar Han’ın öldürülmesinde önemli rolü olan bu şahıs, Ahmed Şah’ın İngiltere seyahati sırasında bir darbeyle yönetimi ele almıştır. İran’da Farsçayı resmî dil ilan eden Pehleviler, Türkçeyi yasaklamış, o döneme kadar yapılan mimari eserleri yıkmış, Türk varlık ve kültürünü İran’dan söküp atmaya gayret etmişlerdir.

Bu tarihî olaylara ışık tutan “*Settar Han Hamaseti*” romanı, 1957 yılında Abbas Ali Ekberoğlu Penahî Makûyî’nin (1902-1971) kaleminden Azerbaycan Türkçesiyle yazılmıştır. 1963’te Moskova’da Rusçaya, 1981’de İran’da Farsçaya çevrilmiştir.⁴ İki ciltten oluşan 850 sayfalık roman, dört ana bölümden oluşmuş, ana bölümler kendi içinde alt bölümlere ayrılmıştır. Eser konu itibarıyla döneminin siyasi olaylarına ışık tutarak İran’daki Güney Azerbaycan Türklerinin siyasi durumunu gözler önüne sermektedir. Dönemin emperyalist güçleri tarafından İran’da iktidar değişimine zemin hazırlayan olayları konu edinen eser önemli tarihsel bilgiler içermektedir.

Abbas Ali Ekberoğlu Penahî Makûyî, 1902 yılında Güney Azerbaycan’ın Makû şehrinde doğmuştur. Babası ticaretle uğraştığı için çocukluğunda İstanbul, Tebriz, Tiflis gibi önemli kültür merkezlerinde bulunmuş, bu ortamlardan etkilenmiştir. On beş yaşında şiir yazmaya başlayan Makûyî, Mirza Ali Ekber Sabir’in şiirlerinden ve düşüncelerinden de tesirlenmiştir. Makûyî, ilk şiirlerini 1922 yılında Tiflis’te yayınlanan “*Yeni Fikir*” gazetesinde yayımlamıştır. 1923’te Azerbaycan Türklerinin Arap alfabesinden Latin alfabesine geçmesi üzerine yazdığı “*Yeni Türk Alfabeti*” şiiriyle dönemin aydınlarının dikkatlerini üzerine çekmiştir.⁵

Abbas Penahî Makûyî yazıları ve düşünceleri yüzünden 1936’da İran yönetimi tarafından tutuklanıp sürgüne gönderilmiştir. 1945-1946 yıllarında Firkay-e Demokrat-e Azerbaycan’ın (Güney Azerbaycan Milli Hükümeti) merkez yönetiminde yer alan yazar, bu dönemde Azerbaycan Türkçesinde çıkan

⁴ 1973’te Keyhosro Keşaverzi, kitabı Farsçaya çevirmiş fakat kitap basım izni alamamıştı. Kitap ancak 1980 yılında Tahran’da Emir-i Kebir yayınevinde yayımlandı.

⁵ Makûyî 1979, Tahran-İran.

“Azerbaycan Gazetesi”nde önemli yazılar yayımlamıştır. 1946’da Millî Hükümetin Pehlevi kuvvetleri tarafından düşürülmesinden sonra Bakü’ye göç etmiş, ömrünün sonuna kadar orada yaratıcılığını sürdürmüştür. Dönemin *Sovyet Cumhuriyeti Yazarlar Birliği*’ne üye olan Makûyi, önemli tarihî romanlar ortaya koymuştur; “Mübârizler” (1952), “Settar Han Hamaseti” (1957), “Gizli Zindan” (1946), “Hiyabani”, “Haydar Emmoğlu” ve “Hocalar” gibi gerçek hayata dayanan tarihî romanlar yazarak Azerbaycan Türkçesi edebî dilinin gelişmesinde rol oynamıştır. Tarihi romancılığı ile Azerbaycan’ın önemli siyasi şahsiyetlerinin hayat hikâyelerini edebiyata kazandırmış, Azerbaycan Türklerinin millî şahsiyetlerini edebî eserlere dâhil eden az sayıda yazar arasında yer almıştır.

Güney Azerbaycan Türklerinin tarihî roman yazarlarının başında gelen Makûyi, yazdığı eserlerde gerçek olayları konu edindiğinden bu alanda farklı bir yere sahip olmuştur. “Settar Han Hamaseti” romanında İran Meşrutiyet hareketinde geçen olayları, Tebriz’in Ruslar tarafından işgalini, Muhammed Ali Şah Kaçar’a yapılan suikastı,⁶ Kuzey Azerbaycan ve Kafkaslardan Tebriz direnişçilerine gelen yardımları,⁷ Settar Han’ın Tahran’a davet edilmesini⁸ ve öldürülmesini anlatmıştır. Kısaca Güney Azerbaycan Türkleri ve İran tarihinde dönüm noktası olan olaylarda rol alan şahsiyetleri okuyucuya sunmuştur. Yazar kimi yerlerde olayların geçtiği günün tarihini vermiştir. Örneğin eserin ikinci cildinde Tahran’da Muhammed Ali Şah’ın meclis tarafından tahttan indirilmesi ve mecliste bu tasarrufların oylanması gününün tarihini⁹ şu şekilde dipnot olarak düşmüştür: 16 Temmuz 1909 (Cuma günü, 25 Mordad 1288). Aynı şekilde Muhammed Ali Şah’ın Tahran’dan ayrıldığı günün tarihini dipnotta şu şekilde belirtmiştir: 9 Eylül 1909 (18 Şehriver 1288) Muhammed Ali Şah yurt dışına çıkmak için Tahran’dan ayrıldı.¹⁰

Azerbaycan edebiyatında tarihî romanlar konusundan bahsederken adını vermemiz gereken bir isim de Mehmed Said Ordubadi’dir.¹¹ O, “Dumanlı Tebriz”¹² ve “Kanlı Seneler”¹³ romanlarında 1906-1911 yıllarında Güney Azerbay-

⁶ Muhammed Ali Şah’a 1907 (1286) yılında Tahran’da iki el bombası atılarak suikast yapıldıysa da suikasttan yara almadan kurtulmuştu.

⁷ Makûyi, *a.g.e.*, s. 425.

⁸ 1910 (1289) yılında Settar Han ve yoldaşları merkezi hükümetle anlaşma yaparak Tahran’a davet edildiler. Halk tarafından kahramanca karşılanan Settar Han, Bağır Han ve yoldaşları Atabek Parkı’na kondurulduktan sonra silahlarını teslim etmeyince kuşatıldılar. Fedailerin çoğu öldürüldü, Settar Han ayağından yaralandı. Settar Han aldığı yarayla 16 Kasım 1914’te Tahran’da ölmüştür.

⁹ Makûyi, *a.g.e.*, s. 690.

¹⁰ Makûyi, *a.g.e.*, s. 697.

¹¹ Meşruta yıllarında İran’da önemli faaliyetleri olan Muhammed Said Ordubadi, 1913 yılında Rusya’nın Çarlık rejimi tarafından tutuklanarak sürgünde gönderildi. Ordubadi gazetecilik faaliyetleri yanı sıra roman yazarlığı da yaptı. “Kılıç ve Kalem”, “Dumanlı Tebriz” gibi birçok önemli eseri bulunmaktadır. “Kanlı Seneler” (1905) eserinde Azerbaycan’da Türk-Ermeni çekişmelerini ele aldı. *Kılıç ve Kalem* adlı romanında ise Nizami Gencevi’nin hayatı ve o dönemin siyasi-içtimai-kültürel hayatını işledi. Azerbaycan’da tarihsel romancılığın önde gelenlerinden biridir.

¹² Dört ciltten oluşan hacimli “Dumanlı Tebriz” romanı, Ordubadi’nin en hacimli eseri ve Azerbaycan tarihsel romancılığının ilk örneklerinden olmakla önem arzeder.

¹³ “Kanlı Seneler” eseri Azerbaycan topraklarında Ermeni olaylarını gazeteci gözüyle ele alarak inceleyen önemli bir tarihi belge niteliğindedir.

can'da cereyan eden siyasi-içtimai olayları konu edinerek bu alanda adını öne çıkarmıştır. Yazarın “*Döğüşen Şehir*”, “*Gizli Bakü*” ve “*Dünya Değişir*” tarihî romanlarında, 1890-1920 arasında merkezi Bakü şehri olmak üzere Azerbaycan'da ortaya çıkan değişiklikler, siyasi hadiseler ve Sovyet hükümetinin kuruluşu tasvir edilmiştir.¹⁴

Abbas Penahî Maküyi, Güney Azerbaycan'ın Makü şehrinde olmasına rağmen eserlerini Kuzey Azerbaycan'da kaleme almıştır. 1946 yılında Güney Azerbaycan hükümetinin Farslar tarafından yıkılmasıyla Kuzey Azerbaycan'a göç etmek zorunda kalmış, dönemin ideolojik düşüncelerine uyararak eserlerini ortaya koymuştur. Bu nedenle, Maküyi'nin eserlerini incelerken dönemin ideolojik hassasiyetlerini de göz önünde bulundurmanız gerekmektedir. Adıgüzel şöyle yazar:

“Azerbaycan edebiyatının tarihi romanlarını incelerken, egemen ideolojiyi göz önüne almak gerekmektedir.”

“Romanın Avrupa'daki gelişimi ile Sovyetler Birliği'ndeki gelişimi birbirinden oldukça farklıdır. Özellikle 1920'li yıllardan sonra, sosyalist ideolojinin egemenliği altında yaşamak zorunda kalan Sovyet Azerbaycan'ında içinde yer aldığı ülkelerde sanatın gelişiminin doğal bir süreç geçirdiğini söylemek mümkün değildir. Sovyet dönemi Azerbaycan edebiyatında tarihi roman da diğer edebî türlerde olduğu gibi siyasi bir sürecin ürünüdür. 1930'lu yıllardan sonra çok popüler olan tarihi roman, Azeri (Azerbaycan Türk) yazarlarının birçoğunun örnek verdiği bir roman türü olmuştur. Azerbaycan edebiyatında ilk tarihi romanlara yaklaşım, edebiyatın bütün sahalarında olduğu gibi ideolojiktir. Bu eserlerde egemen ideoloji olan sosyalizmin temelleri tarihin derinliklerinde aranmaktadır. Avrupa'da Fransız İhtilali ile güçlenen milliyetçilik temellerine dayanan tarihi roman, Sovyet ideologları ve edebiyat eleştirmenleri tarafından milliyetçi kimlik yapısından uzaklaştırılmış ve bu roman türüne inkılâpçı bir yapı kazandırılmaya çalışılmıştır. Azerbaycan edebiyatının tarihi romanlarını incelerken, egemen ideolojinin bu yaklaşımına özellikle dikkat etmek gerekmektedir.”¹⁵

“*Settar Han Hamaseti*” romanı da dönemin hassasiyetleriyle yazılmış bir eser olarak değerlendirilmelidir. Eser dönemin ideolojik düşünce çerçevesine ve hâkim sistemin düşüncelerine uygun olarak ele alınmıştır. Bu nedenle eserin incelenmesinde anılan hususların dikkate alınması gerekir.

Eser, İran'da 1880-1914 arasının siyasi hayatını aksettiren, Meşruta hareketini içine alan önemli bir tarihî belge niteliğindedir. İran'da Kaçar Hanedanı'nın son dönemine denk gelen olaylar, Rus ve İngilizlerin İran Türklerine karşı politikasını yansıtmada, olayları kendi çıkarlarına çevirmede okuyucuya ip uçları sunmaktadır. O dönem Osmanlı Konsolosu'nun İran Türkleri ve Meşruta taraftarlarının yanında yer alması, Settar Han ve arkadaşlarının Os-

¹⁴ Akpınar, a.g.e., 1994, s. 499.

¹⁵ Adıgüzel, a.g.e., 2006, s. 6.

manlı Konsoloslugu'na sığınmaları, onlardan aldıkları destek, Güney Azerbaycan Türklerinin tarihi hafızasına kazınan önemli hatıralar olarak esere yansıtılmıştır.

Romanın içine aldığı zaman dilimi olan 1880-1924 arası, Kaçar Hanedanı'ndan Müzaffereddin Şah ve oğlu veliaht Muhammed Ali Mirza'nın dönemine denk gelmektedir. Bu dönemde Kaçar padişahlarının İran'daki siyasi etkileri azalmış, matbaa ve gazetelerin yayılmasıyla birlikte siyasi gelişmeler hızlanmıştır.

"Tebriz bir kültür merkezi olarak matbaanın ilk geldiği merkez olmuş ve birçok dergi ve kitap bu şehirden İran'a yayılmıştır. 1920'ye kadar Tebriz'de 101 gazete ve dergi yayımlanmıştır. İlk gazeteler devlet eliyle basılsa da ilk bağımsız gazete Azerbaycan aydınları tarafından İstanbul'da basılmıştır. Ahter gazetesi bu dönemde İstanbul'dan Tebriz'e getirilmekteydi."¹⁶

Bu dönemde İstanbul'da basılan *Ahter* ve diğer gazeteler İstanbul'dan Tebriz'e, Tebriz'den Tahran'a götürülmüş, Tebriz'in olaylardan Tahran'dan önce haberdar olması sağlanmıştır. Dahası ilk matbaanın Tebriz'de kurulması bu kentin İran'da gelişmelerin başında rol almasına neden olmuştur. Bu sebeplerden dolayı Tebriz, İran'ın ikinci başkenti olarak adlandırılmış, diğer kentlerin siyasi gelişmesinde öncü rol oynamış, İran siyasetine ilham kaynağı olmuştur.

Settar Han Hamaseti Romanının Ana Çizgileri

Romanın birinci cildinin ilk bölümleri Settar'ın çocukluk dönemini, köy hayatını ve Tebriz'e göç etmelerini anlatır. O, Karadağ'ın Misgeran köyünde hayvancılıkla uğraşan Mirza Hasan'ın oğludur. Babası, hayvanlarının telef olmasından sonra yakın köylere kumaş ve şifalı bitkiler satarak zor şartlarda ailesinin geçimini sağlar. Settar'ın doğup büyüdüğü Misgeran köyünün ağası Samsam Han, köyde bulunan canlı ve cansız her şeyin sahibidir. Kethüda bile onun karşısında tir tir titrer. Köyün en büyük ve en gösterişli evi, onun evidir.

Settar'ın çocukluktan itibaren kişiliğinin oluşmasında önemli etkisi olan ağabeyi İsmail, köydeki ağalık sistemine ve zulme başkaldırıp kaçak hayatı yaşar. Babasının vefatıyla köye dönen İsmail demircilikle uğraşarak anası ve kardeşinin sorumluluğunu üstlenir. Ağabeyi her zaman ona ilham kaynağı olmuş, Settar'ın ağalık düzenine başkaldırmasında önemli rol oynamıştır. Ağa ve ailesinin köylülerle olan münasebetleri, köylüler ile ağa ailesinin arasında gözle görülür adaletsiz yaşayış biçimi, köy mektebinin mollasının düzenbazlığı, romanın ilk bölümünde ele alınan konulardır. Bu olgular Settar'ın başkaldırıcı bir kişiliğe sahip olmasında etkili olmuştur.

Köye giriş çıkışların tamamı köyün ağası Samsam Han'ın iznine bağlıdır. Köyden çıkış izni alabilenler dönüşlerinde ağaya değerli hediyeler getirmelidir. Köylülerin tarım ürünlerinin üçte biri köyün ağası Samsam Han'a verilmeli-

¹⁶ R. Azizpour, *İran'da Yayımlanan Dede Korkut Dergisi Üzerine Bir İnceleme (1980-1982)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı, Niğde 2019, s. 3-4.

dir. Han köylüleri cezalandırırken ürünlerinin tamamına el koyma yetkisine sahiptir. Samsam Han oğlu için Tebriz'de ev yaptırdığında bile evin malzemelerini köylülerin temin etmesi ve Tebriz'e taşımaları gerekmiştir. Bu işe bedensel gücüyle katılamayan köylülerse cezalandırılır.

Romanda köy ağası Samsam Han gaddar, nefesine düşkün, zalim birisi olarak tasvir edilmiştir: *"Köyün genç kızları evlenmeden önce Han'ın muta nikâhına girerler. Bu nikâhtan olan çocuklar kürtaj ile alınır, her yıl ergenlik çağına girmeyen bir iki kız çocuğu Han'ın hayvani isteklerine kurban giderdi."*¹⁷ Köy ağası, köylülerin yaptığı hataları ağır şekilde cezalandırır. Cezalar bazen köyün mollası vasıtasıyla para cezasına çevrilir.

Köy ağasının tek çocuğunun oyun sırasında kazara kolunun kırılmasıyla, Settar'ın ağabeyi İsmail ve diğerleri ağır bir şekilde cezalandırılır: *"Han'ın evindeki büyük havuza atılan İsmail'i (Settar'ın abisi) ve diğerlerinin elbiseleri çıkarıldı, Han'ın emriyle ıslak bedenlerine vurulan terekelerin sesi, haykırışlara karıştı. Yalnız İsmail kendini tutmuştu ve her darbeye bedeni silkelenerek inlemekteydi."*¹⁸ (Makûyî, s. 12). Müteakiben Settar ve arkadaşları mektebin mollasından intikam almak istedikleri için ağa tarafından köyden kovulurlar. İsmail diğer ailelerle birlikte veliahta şikâyet etmek için Tebriz'e yola koyulur. Ne var ki Tebriz'de umduklarını bulamazlar. Veliaht sarayının önünde günlerce bekleyen aileler, gördükleri ve duydukları olaylardan etkilenerken şikâyetlerinden vazgeçer ve Tebriz'e yerleşirler. Settar tanıdıklarının yanında at yetiştirmekle uğraşırken, kardeşi İsmail, köyün ağası Samsam Han'dan öc almak için silahlı gruplarla Karadağ'a gider. Misgeran köyü yolunda Samsam Han'ın adamlarıyla çatışmada öldürülür.

Tebriz'de at yetiştirmekte ün kazanan Settar, bu haberi duyunca veliahdın özel atlarını yetiştirmekten imtina eder. Kardeşi İsmail'in kanlı tüfeğini evinin duvarına asar ve bundan sonra hiç indirmez. Settar, Tebriz'de Bağır ile tanışır, onunla ömür boyu sürecek olan dostlukları ve birliktelikleri başlar. Settar'ın nüfuzu sayesinde Tebriz halkının ağır borçlarının ödenmesinde kolaylık sağlanır, böylelikle halk arasında itibarı yükselir. Yaşadığı Emirekiz mahallesinden ünü tüm Tebriz'e yayılır.

Settar'ın tacirler ve zenginler ile münasebeti, zenginden alıp fakirlere vermesi onun ad san kazanmasında etkili olur. Tebriz'de kıtlık döneminde kimi tacirler buğdayları ambarlarda saklayarak un ve ekmek fiyatının artışına sebep olurdu. Settar, Bağır ve arkadaşları buğday stokçularının ambarlarını halka açarak ekmeğin fiyatının düşmesini sağladılar. Fırsatçı tacirler cezalandırılır, buğdayları halk arasında makul fiyatla satılır. Halkı açlıktan kurtaran Settar, bu olaylardan sonra halk arasında daha da itibar kazanır.

Romanın devamında yazar, Azerbaycan aydınlarından Mirza Hasan Rüşdiye'nin İstanbul'dan dönüşüne ve yenilikçi okulların açılmasına yer verir. Rüşdiye, yeni tarzda modern okulların Tebriz'de açılmasına gayret gösterir. Tutucu bir kesim halkın zihnini karıştırarak okul zilini kiliselerin çanlarına benzetir, bu okullarda okumanın haram ve şeytani işler olduğunu yayar.

¹⁷ Makûyî, a.g.e., s. 231.

¹⁸ Makûyî, a.g.e., s. 12.

Bu nedenle halk, çocuklarını yeni okullara göndermek istemez; Mirza Hasan Rüşdiye'nin çabaları sonuçsuz kalır. Bunun ardında Rüşdiye, Tahran'a göç ederek siyasete girer. Daha sonraki olaylarda Settar Han ve arkadaşlarına Meşruta hareketinde önemli yardımlarda bulunur.

O dönem Tebriz'den Tahran'a giden vergiler altına çevrilir, ayın belirli bir günü özel arabayla yola çıkardı. Arabada iki yolcu bulunurdu. Settar Han ve Bağır Han yolcu kılığında arabaya binip devletin altınlarını ele geçirirler. Bu altınlar Settar Han ve arkadaşlarının maddi ve siyasi yönden güçlenmesine, daha etkin olmalarına önemli katkı sağlar.

Settar Han artık yönetimin zulmüne karşı isyan bayrağını açmış, zalimlerin korkulu rüyası olmuştur. Her geçen gün daha da güçlenen ordusuyla Karadağ bölgesinde doğduğu köye, Samsam Han'dan intikam almaya gider. Köyde Samsam Han, Kebli Ferec'in kızına gözünü dikmiştir. Han, kızın babası Kebli Ferec'in karşı gelmesine kızarak onun buğday ürününün tamamına el koymuş, bununla yetinmeyip çıkan arbedede Ferec'in oğullarını da öldürmüştür. Tam bu sırada Settar Han ve arkadaşları yetişir. Samsam Han ve yandaşlarını tutuklayarak halkın isteğiyle köy meydanında asarlar.

Settar Han, halkı bir araya getirerek her geçen gün itibarını artırır. O dönem, Tebriz veliaht merkezi olarak önemli bir siyasi merkezdi. Tahran, Kaçar şahının siyasi yerleşkesi olsa da, Tebriz veliahdın yeri olarak ikinci başkent sayılırdı. Tebriz Meşruta hareketinin beşiği ve İran'da yenilikçiliğin ilham kaynağıydı. Meşruta fermanının imzalanmasıyla şahın yetkileri kısıtlanır. Tebriz'deki genç veliaht, halkın bu gelişmeden haberdar olmaması için telgraf tellerini kestirir. Hâl böyleyken Meşruta ilanının haberi Tahran'dan Tebriz'e, Mirza Hasan Rüşdiye'nin özel olarak gönderdiği ulakla bildirilir ve bu haber Tebriz'de önemli siyasi olayların tetiklenmesine neden olur.

Settar Han ve Bağır Han,¹⁹ Meşruta taraftarlarının desteğiyle "Encümen-e Eyalet-e Azerbaycan"²⁰ meclisini kurarlar; İran'da Azerbaycan eyaletinin özerk yönetiminin temellerini atarlar. İran merkezi yönetimi onlarla temasa geçerek resmî olarak tanısa da özerk meclisi ortadan kaldırmaya gayret eder. Bu meclis Güney Azerbaycan halkına büyük hizmetlerde bulunmuştur. Tahran tarafından konulan ağır vergiler hafifletilir, buğday ve önemli zaruri ürünlerin fiyatı indirilir, işsizlik önemli oranda azaltılır. Bu dönemde "Encümen-e Eyalet-e Azerbaycan",²¹ "Komite-ye Mücahidin", "Fedailer", "Encümen-e İslamiyye" ve diğer siyasi gruplar faaliyete başlar.

Romanın diğer bölümünde Tahran'da Muhammed Ali Şah'a yapılan başarısız suikast,²² bunu müteakip Muhammed Ali Şah ile meclis arasındaki çekiş-

¹⁹ "Encümen-i Eyalet-i Azerbaycan" ona "Sâlâr-ı Milli" lakabını vermişti.

²⁰ Muhammed Ali Şah'ın meclisi topa tutturması ve kapatmasının ardından Tebriz'de Encümen-i Eyalet-i Azerbaycan kapatılan meclisin görevlerini üstlendi. Muhammed Ali Şah'ı tahtan düşürdüğünü bildirerek ۲۸ - ۱۹۰۷ دسامبر ۷ (7 Aralık 1907), İran'da yegâne siyasi kuruluş olarak işlevine devam etti. Encümen adında bir yayın organı da vardı.

²¹ Kimi belgelerde "Encümen-e Tebriz" adlandırılır.

²² Makûyî, a.g.e., s. 370.

meler, meclisin topa tutulması, feshedilmesi yazarın bakış açısından kaleme alınmıştır. Tebriz’de Muhammed Ali Şah’a bağlı askerler ile Settar Han ve arkadaşları arasında iç savaş çıkar, şehir ikiye bölünür. Erk Kalesi, Settar Han güçlerinin elinde olduğundan dolayı merkezden gönderilen güçler Tebriz’i ele geçirmekte başarısız kalırlar. Romanın bu bölümünde Mehdi Şerifzâde’nin²³ Bakû’ye gönderilmesi ve yardım getirmesi anlatılır. Bakû’den gelen silah ve askeri yardımlar, Tebriz’in direnişinde ve merkezî güçlere teslim olmamasında önemli rol oynar. Ancak merkezden gönderilen yeni askerler, Tebriz’in giriş ve çıkış yollarını tutarak şehre gıda ve un girmesine izin vermezler. Hatta Acıçay’ın önünü keserek şehirdeki değirmenlerin çalışmasını engellerler. Settar Han, Karadağlı ve arkadaşları halkın desteğiyle Tebriz şehrini kahramanca savunurlar. Yolların kapanmasıyla buğday ambarları boşalır, halk zor günler geçirmeye başlar, öyle ki Tebrizliler açlıktan yonca ve diğer bitkileri yemeğe başlar. Bir gün Settar Han bir annenin çocuğuna, topraktan çıkardığı bitkinin kökünü toprakla birlikte yedirdiğini görünce ağlamaya başlar. Anne kucağındaki çocukla Settar Han’a yaklaşır ve şöyle der: *“Evladım sen dik dur ağlama, biz toprak yeriz, ama toprağımızı düşmana vermeyiz.”* Annenin bu sözleri, Tebriz halkının kahramanlık simgesi sözleri olarak tarihe geçmiştir.

Romanda Settar Han’ın derin siyasi düşünceye sahip olduğu, dönemin olaylarını iyi tahlil ederek İngiliz sömürge siyasetinin önüne geçtiği, eserin 430-443. sayfaları arasında görülür. Tebriz’deki İngiliz Konsolosu, Settar Han ve İran merkezi güçleri arasındaki çatışmalar sırasında ülkesinin çıkarlarını korumak ve İngiliz siyasetini yürütmek için, Settar Han’ın evine gider; ona silah ve para desteği vermek için hazır olduklarını bildirir. Ancak Settar Han bu yardımların boşuna olmadığını anlayıp İngiliz Konsolosu’nun teklifine şu cevabı verir. Bizim bir atasözümüz der ki: *“El gücü, sel gücü. (Elin gücü, dağdan aşan sel gücüne benzer.) Bizim halkımızın bize yardımı yeterlidir.”*²⁴ Böylelikle İngiliz sömürgecilerinin İran’daki iç savaştan pay elde etme planları suya düşer.

Settar Han’ın millî kimliğe ve millî benliğe sahip olduğu eserde aksettirilmişdir. Settar Han’ın yakın arkadaşı ve Meşruta hareketinde önemli rolü olan Rüşdiye’nin açtığı okullar, Azerbaycan Türkçesinde eğitim vermekteydi. *“Encümen-e Eyalet-e Azerbaycan”*, tüm okullarda Azerbaycan Türkçesiyle eğitim verilmesini onaylar.²⁵

Romanın dördüncü ve son bölümünde Settar Han ve yoldaşlarının Tahran’a davet edilmesi ve Atabek Parkı olayları yer alır. Settar Han ve yoldaşları Tahran’daki halk tarafından kahramanlar gibi karşılanır. Ermeni Yeprim Han ve gelecekte Rıza Şah adını alacak olan kişi, bir tuzak kurarak Tahran’daki silahlı güçlerin silahsızlandırılması yasasını meclisten geçirirler. Ancak Meşrutacılar devlet güçlerine silahlarını vermekten imtina ederler. Bunun üzerine çıkan çatışmada Settar Han yaralanır, yoldaşları öldürülür.

²³ Mehdi Şerifzâde, Tebriz Meşrutacılarının önde gelenlerinden olmuş, Bakû’den kardeş desteği almak için Settar Han tarafından görevlendirilmiştir.

²⁴ Makûyî, *a.g.e.*, s. 431.

²⁵ Makûyî, *a.g.e.*, s. 177.

Tanrısal (kaderci) bakış açısıyla yazılan roman, Güney Azerbaycan'ın milli kahramanı Settar Han'ın çocukluğunu, hayatını ele alır. Köyde kardeşi İsmail'in zulme başkaldırışı, bu yolda canından olması Settar'ın hayata bakışını derinden etkilemiştir. Önce Tebriz'in mahallelerinde ün kazanan Settar'ın adı, İran'ın her tarafına yayılmış ve mazlumların yegâne umudu olmuştur. Kıtık döneminde zenginlerin buğday ambarlarını halka açan Settar Han ve Bağır Han, Meşruta Hareketi'ne katılarak halkın önderliğini üstlenmişlerdir.

Romanın ilerleyen bölümlerinde Meşruta Hareketi'nin yayılışını ve Tebriz'in Meşrutacıların baş kalesine dönüşmesini görmekteyiz. Meşruta Hareketi'nde gösterdiği büyük kahramanlıklar ve fedakârlıklar için dönemin yerel meclisi olan "Encümen-e Eyalet-e Azerbaycan"²⁶ tarafından Settar Han'a "Serdâr-ı Milli", Bağır Han'a "Sâlâr-i Milli" lakabı verilmiştir.²⁷

Settar Han Hamaseti romanında işlenen önemli konuları başlıca şu şekilde sıralayabiliriz:

- Settar'ın çocukluk döneminde gördüğü haksızlıklar ve han (ağa) zulmünün kişiliğine etkisi,
- Köy ağası Samsam Han'ın köy halkına karşı tutumu ve eziyetleri, Settar ve ailesinin köyden ayrılması, Tebriz'de veliaht Muhammed Ali'ye şikâyete gitmeleri, sonuç alamamaları,
- Settar'ın Tebriz'de itibar kazanması ve ününün ülkenin her tarafına yayılması,
- İran'da Meşruta dönemi olayları, Muhammed Ali Şah'ın Meşrutacılarla münasebeti, Tebriz'e Meşruta haberlerinin ulaşmaması için telgraf telerini kesmesi,
- Muhammed Ali Şah'a yapılan suikast teşebbüsü, Meşruta'ya bakışının ve tutumunun değişmesi,
- Tebriz'de Encümen-e Eyalet-e Azerbaycan'ın faaliyeti ve Azerbaycan bölgesinin işlerini ele alması,
- İngiliz Konsolosu'nun İran devlet ordusu aleyhine Settar Han'a yardım teklifi, teklifin Settar Han tarafından olayların ülkenin iç meselesi olduğu gerekçesiyle geri çevrilmesi,
- Rusların Tebriz'e saldırısı, Settar Han'ın Osmanlı Konsolosluğu'na sığınması,
- Tebriz'in işgalcilere direnişi ve kuşatılması sonucu halkın gösterdiği özveri ve dayanışma,
- Tahran'da Meşruta taraftarları ile şahın askerleri arasında çatışmalar,
- Muhammed Ali Şah tarafından meclisin kapatılması ve *Sûr-e İsrâfil*²⁸

²⁶ Encümen-e Eyalet-e Azerbaycan, İran'da ilk eyalet encümeni olarak Azerbaycan ve İran'daki siyasi ve sosyal gelişmelerde önemli rol oynamıştır. 1906 yılında kurulan Encümen-i Eyalet-i Azerbaycan, 1911'de Rusların Tebriz'i işgali ve Meşruta taraftarlarının darağacına asılmasıyla kapatılmıştır.

²⁷ Encümen-i Eyalet-e Azerbaycan, 6 Kasım 1908 toplantısında Settar Han'a Serdâr-ı Milli, Bağır Han'a Sâlâr-ı Milli lakabını vermiştir (Rizvani, 175).

²⁸ 1907-1909 yılları arasında ilk büyük gazetelerden olan *Sûr-e İsrâfil*, Tahran'da Farsça olarak yayımlanmıştı. Meşrutiyetin ilanı haberini duyurarak önemli bir konum elde etmişti. Sorumlusu Mirza Cihangir Han Şirâzi Tahran'da öldürülmüştür. (Azizpour, a.g.e.).

Gazetesi yazarlarının tutuklanması,

- Meclisin topa tutulması ve Meşrutacıların öldürülmesi,
- Tebriz halkının direnişi ve şah ordusunun Encümen-e Azerbaycan’a barış çağrısı,
- Settar Han ve arkadaşlarının Rus bayrağı altında bulunma teklifini geri çevirmesi,
- Merkezî devlet tarafından Settar Han ve Bağır Han’ın isteklerinin kabul görmesi,
- Muhammed Ali Şah’ın tahttan düşürülmesi, oğlu Ahmed Mirza’nın (Ahmed Şah) saltanata geçmesi, Azerbaycan Eyalet Encümeninin özerklik ilanı,
- Rusların Tebriz’i işgali, Meşrutacıların Osmanlı Konsolosluğu’na sığınması,²⁹
- Settar Han ve yoldaşlarının İngiliz ve Rus misyonerleri tarafından Tahran’a davet edilmesi,
- Atabek Parkı olayları, Settar Han’ın Tahran’da öldürülmesi.

Romanda Kişi Kadrosu

Dönemin siyasi kuruluşları, Azerbaycan’ın siyasi durumu, gerçek şahsiyetlerle eserde yer alır. Bu kuruluşlar hakkında açıklanan bilgiler dönemin siyasi durumu hakkında ipuçları verir. Azerbaycan’da kurulan siyasi kuruluşlardan “Tebriz Meşrutacıları”, “Sazman-e Mücahidin-e Tebriz”, “Encümen-e Eyalet-e Azerbaycan” kuruluşlarının üyeleri, bu kuruluşların toplumdaki yeri ve etkisi konusunda önemli bilgiler mevcuttur. Tahran’daki meclis üyeleri, dönemin gazeteleri ve yazarları hakkında da önemli bilgiler vardır.

“Settar Han Hamaseti” romanı, kişi kadrosu bakımından oldukça önemlidir. Settar, çocukluk döneminden başlayarak Tahran’da vefatına kadar hayatının içindedir. Settar Han’dan sonra ikinci sırada Meşruta devrinin önemli simalarından olan, Settar Han’ın Tebriz’de tanıştığı, Tahran’da vefatına kadar yanından ayrılmayan yoldaşı *Bağır Han* (Salar-ı Milli) gelir. Bir diğer önemli kişi de İran’da yeni eğitim sistemini kuran Mirza Hasan Rüşdiye’dir. Yurt dışında eğitim aldıktan sonra İran’da yeni tip okulların açılmasıyla modern eğitim sistemini kuran Rüşdiye, Tahran’a göç ettikten sonra, Meşrutacılara fikrî ve maddî yönden yardımlarıyla romanda yerini alır.

Bu tarihî romanda adı geçen Azerbaycan ve İran tarihinin önemli şahsiyetleri arasında Mirza Hasan Rüşdiye, Ali Davaçı, Ali Sahlanlı, Mirza İbrahim Ağa, Haydar Emmoğlu gibi gerçek kişileri sayabiliriz. Eserde bu kişilerin hayatı ve siyasi faaliyetleri hakkında önemli bilgilere yer verilir.

²⁹ Azerbaycan Cumhuriyeti’nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Mehmet Emin Resulzâde, Settar Han ile Osmanlı Konsolosluğu’nda görüşüp onun milli düşüncelerini Bakü’de yayımlanan İkbâl Gazetesi’nin 23 Kasım 1914 sayısında yazmış, Settar Han’ın Osmanlı İmparatorluğu’na bakışını şöyle anlatmıştır: “Benim isteğim milletimizin Osmanlılarla yakın olmaaktır. Bizim dinimiz ve dilimiz birdir. Bizim bu vesileyle yakınlaşmamız mutluluk vericidir.”

Romanın birinci cildinde³⁰ Güney Azerbaycan aydınlarından Mirza Hasan Rüşdiye'nin³¹ hayat hikâyesinin Tebriz'e dönüş kısmı yer alır. Bu bölümde yazar geriye dönüş tekniğiyle 1888 yılında Mirza Hasan Rüşdiye'nin İstanbul'dan Tebriz'e dönüşünü ve yeni sistemde *Rüşdiye* adını verdiği okullarını açma çabalarını ve zorlukları konu etmiştir.

Romanın gerçek tarihi şahsiyetlerinden bir diğeri Hacı Ali Tereki'dir (Ali Davacı).³² Bu kişi romanda Settrar Han'a siyaset alfabetini öğreten kişi olarak sunulur.³³ Onun Tebriz savunmasında kolundan yaralanmasına rağmen, yaralılara yardım etmeye devam ettiği tarihe geçmiştir. (Makûyi s. 636).

Makûyi'nin tarihsel romanlarında olaylar ve kişiler gerçek tarihle birebir örtüşür. Bu yönüyle Makûyi, tarihsel romancı yazarlar arasında bir ayrıcalığa sahiptir. Romanın bütününde gerçek olaylarla kurmaca olayların, gerçek kişilerle kurmaca kişilerin birlikte olay örgüsü ve kişi kadrosunu oluşturdukları görülür.

“Settar Han Hamaseti” Romanında Tebriz

Safevi İmparatorluğu'nda başkent olan Tebriz,³⁴ İran siyasi tarihinde her zaman yenilikçi ve önde gelen şehirlerden biri olmuştur.³⁵ Matbaanın yanı sıra ilk modern okullar, ilk devlet kütüphanesi,³⁶ ilk darphane³⁷ bu şehirde kurulmuştur. Kaçar şahları döneminde Tebriz başkent olmasa da³⁸ Meşrutacıların beşiği olarak adlandırılmaktaydı. Bunun nedeni Güney Azerbaycan siyasetçi ve aydınlarının İran siyasi tarihine öncülük etmeleridir. Örneğin Tebriz'de kurulan Encümen-e Eyalet-e Azerbaycan, İran'da diğer encümenlerin açılmasında da etkili olmuştur.

Romanda Tebriz ve Tahran'ın siyasi hayatını anlatan bölümler eserin büyük bir kısmını oluşturur. Settar'ın ailesi Tebriz'e göç eder ve orada daha büyük haksızlıklara uğrar. Bu bölümde Tebriz'in siyasi ve sosyal hayatıyla ilgili birçok bilgiye rastlamaktayız.³⁹

Gülüstan ve Türkmençay antlaşmalarıyla Azerbaycan topraklarının büyük bir kısmını elde eden Rusya, bununla yetinmeyip sıcak denizlere inmek için İran'ı elinde tutmak istiyordu. Dahası İngiliz Elçiliği'nde at bakıcısı olan

³⁰ Makûyi, *a.g.e.*, s. 169-172.

³¹ Mirza Hasan Rüşdiye, İran ve Tebriz'de ilk modern okulları açan aydınlardandır.

³² Hacı Ali Davacı ilaç ithalatıyla uğraştığı için Ali Davacı (devacı) lakabını almış. Meşruta hareketinde önemli işler üstlendiği için Edward Brown onu Fransa devriminin Danton'u ile kıyaslamıştır. Rusların Tebriz'i işgali sırasında asıldı.

³³ Makûyi, *a.g.e.*, s. 425.

³⁴ Safevi İmparatorluğu, başkentini Osmanlı İmparatorluğu sınırlarından uzak tutmak için önce Kazvin, sonra İsfahan'ı başkent yapmıştı.

³⁵ “İran'da, devrimler Tebriz'den başlar, Tahran'da biterb” vecizesi İran halkı arasında bilinmektedir.

³⁶ Tebriz Belediye Başkanı Muhammed Ali Terbiyet 1882 (1300) yılında İran'da ilk devlet kütüphanesi ve ilk ticaret okulunu Tebriz'de kurmuştu. Kaynak: Serdariniya, Samed, Tebriz Şehr-i Evvelinha,” (Farsça) Azerbaycan Senet ve Kültür Yayını, Tebriz 2002.

³⁷ 1880 (1298) yılında ilk darphane Tebriz'de işe başlamıştır, Makûyi, *a.g.e.*, s. 110.

³⁸ Kaçar yönetim sisteminde, Tahran ülkenin payitahtı olarak padişahın yeri ve Tebriz veliahdın yeri olarak bilinse de birçok siyasi hareketin Tebriz'den başladığı görülmektedir.

³⁹ Makûyi, *a.g.e.*, s. 37-155.

Rıza'nın darbeyle yönetime getirilmesi, Kaçar Hanedanlığı'na son verilmesi, İran'da Türk varlığını ortadan kaldırmak için Tebriz şehri Ruslar için önem taşıyordu.

Dönemin yaşam tarzını ve geleneklerinin yer aldığı en kapsamlı bölüm, romanın Tebriz'de geçen bölümleridir. Bunun yanı sıra Tebriz mahallelerinin işgalci güçlere karşı savunulması ve çarpışmaların detaylı anlatımlarını bulmaktayız. Bu mahallelerden Deveci ve Emirekız mahalleleri Settari Han'ın Tebriz'de yaşadığı mahalleler olduğundan dolayı üzerinde çok durulmuştur. Tebriz'in Erk Kalesi Meşrutacıların kalesi olarak özgürlük simgesine dönüştürülmüş, işgalcilerin elde edemedikleri bir yer olarak tasvir edilmiştir. Bunların yanı sıra Tebriz hamamları⁴⁰ (Makûyi, s. 129-130) ve Tebriz pazarı hakkında birçok bölümde ayrıntılı tasvirler bulunmaktadır.

İpek Yolu üzerinde bulunan Tebriz, dünyanın en büyük kapalı çarşılarından birini içinde barındırarak⁴¹ İran'da ekonomik ve siyasi gelişmelerde öncü olmuştur. 1979 devriminde olduğu gibi Tebriz'in kapalı çarşısı tarih boyunca siyasal-toplumsal yönden hareketlerin başlangıç noktasıdır. Tebriz çarşısı şehrin zengin kesiminin odaklandığı nokta olarak Meşrutacıların maddi giderlerini karşılamış,⁴² bu hareketin gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur.

Eserde Tebriz çarşısının önemi ve işlevi üzerinde durulmuş, kimi yerlerde Tebriz kapalı çarşısının bölümleri ayrıntılı biçimde anlatılmıştır. Demirci Pazarı, Misgere Pazarı, Tabakhane, İstanbul Kapısı, Börkçü Pazarı romanda adı geçen ve bazı yerleri tasvir edilen Örtülü Pazar'ın (Tebriz kapalı çarşısının yerel dildeki adı) bölümleridir. Dönemin en işlevsel bölümlerinden biri olan Demirci Pazarı şu şekilde tasvir edilmiştir:

دمیرچی بازار مانند چند بازار دیگر به بازار سرپوشیده تبریز پیوسته بود. سقف هلالی شکل آن بمسقف تونل میمانست. در دمیرچی بازار بیشتر کالاهای آهنی خرید و فروش می شد، بعضی از این کالاها از کارگاههای موجود در همان بازار بیرون می آمد. در فاصله صد متر از راسته این بازار در دوسو، کارگاههای آهنگری، حلبی سازی، سفیدگای قرار داشتند و کوی کوچکی را تشکیل می دادند. از اذان بامداد تا اذان شام پیوسته طنین صدای چکش از این بازار بگوش می رسید. این سرو صدای کرکننده فقط هنگام شب و زمان کوتاهی از نیمروز خاموش می شد. در این هنگام مؤمنان برای انجام فریضه نماز ظهر دست از کار می کشیدند.

"Demirci pazarı diğer yerler gibi Tebriz kapalı çarşısına hilal kubbeler ile bağlıydı. Bu pazarda metal eşyalar alıp satılmaktaydı. Bu eşyaların çoğu

⁴⁰ Makûyi, a.g.e., s. 129-130.

⁴¹ Tebriz çarşısı, dünyanın en büyük kapalı çarşılarından biri olarak bilinmektedir. 2010 yılında UNESCO Dünya Mirası listesine eklenen çarşıda birçok meslek dalının icra edildiği binlerce dükkan ve mağaza bulunuyor. Tebriz şehrinin sembol binalarından olan çarşı, İran'ın en iyi sanatçıların elinden çıkmış tavan süslemeleri ve dış cephe mimari özellikleriyle dikkati çeker.

⁴² Pedram, a.g.e., s. 27.

oradaki dükkânlarda yapılan ürünlerdi. Demirci atölyeleri ve tenekeçiler pazarın bir tarafında küçük bir semt oluşturmuştu. Sabah ezanından akşam ezanına kadar burada çekiç seslerinin yankısını duymak mümkündü. Bu sağır edici gürültü yalnız geceleri ve gün orta zamanı müminlerin öğle namazı vaktinde kesilirdi.⁴³

Sahibül-Emir Mescidi,⁴⁴ Emirekız Mahallesi, Deveci Mahallesi, Âli Kapı,⁴⁵ Acıçay Köprüsü, Seyid Hamza Mescidi, Erk Kalesi, Şeşgilan ve Şamgazan eserde olayların geçtiği yerler olarak adı anılan Tebriz semtlerindedir.

Romanda Tebriz'le ilgili ilk betimlemeler Settar ve ailesinin bu şehirdeki ilk günleriyle ilgilidir:

تبریز با نوای اذان بامداد بیدار شد. بینوایان و مردم تیره بختی که در کنار دیوار به چرت رفته بودند، هم اکنون یکی از شبهای پررنج را پشت سر گذاشتند با سنگینی بیا-
خاستند و هر کدام برای رفع نیازمندیهایشان در کوچه های این شهر بزرگ پراکنده شدند.
گروه دهقانان که تبعید شدگان مسگرانی هم به آنها پیوسته بودند، روز را با ادای
فریضه نماز در مسجدهای نزدیک آغاز کردند.

“Tebriz sabah ezanı sesiyle uyandı. Duvar kenarında uyuyan sefil ve yavaş (acınacak) halk meşakkatli bir geceyi daha atlatmıştı; yavaşça ayağa kalkıp günlük ihtiyaçlarını gidermek için bu büyük şehrin sokaklarına dağıldılar. Çiftçiler grubuna katılan Misgeranlı sürgünler (Settar ve ailesi) günlerine sabah namazlarını yakın camilerde kılmakla başladılar.”⁴⁶

Settar'ın ve diğer köylülerin yeni geldikleri yer hakkında bilgileri kısıtlı olmasına rağmen veliaht sarayı ve Âli Kapı tasviri verilmektedir:

باره کوتاه بود: «تبریز، هنگامی که شاهان ایران بر آذربایجان فرمانروایی داشتند، پایتخت کشور بود...» و افزود: «بینید، چه منظره باشکوهی است! در این شهر ولیعهد ایران، دوم شخص کشور پس از شاه، اقامت دارد. باید کاخ ولیعهد در این دژ باشد.»

در تبریز سردر سنگی بلند و کهنه ای وجود داشت که در انتهای کوچه نسبتاً تنگی قرار گرفته بود. کاخ ولیعهد، فرمانروای استان تبریز آنسوی این سردر قرار داشت. ساختمانهای این کاخ را مردم عالی قاپو نام نهاده بودند.

“(Köylülerin biri dedi:) Tebriz, İran şahlarının hüküm sürdüğü zamanlar ülkenin başkentiydi... (Âli Kapı'yı göstererek): Bakınız ne müthiş bir manzara. Bu şehirde shaftan sonra ülkenin ikinci adamı olan veliaht bulunur.

⁴³ Makûyî, a.g.e., s. 60.

⁴⁴ Sahibül-Emr mescidi Şah Tahmasb tarafından Tebriz'de yapıldı. Tebriz'in tarihi mescitlerinden biridir.

⁴⁵ Âli Kapı, Safevi döneminde şahların bulunduğu sarayın adıdır. Daha sonra Şemsül-İmare adlanan bu bina Kaçar Hanedanı'nın çöküşünden sonra yıkılıp tamamıyla yok edildi. Âli Kapı'nın benzeri İsfahan'da da yapıldı.

⁴⁶ Makûyî, a.g.e., s. 42.

*Veliâhdın sarayı şu kalenin içindedir.
Tebriz'de dar bir sokağın sonunda eski ve yüksek bir taş kapı başı bulun-
maktaydı. Tebriz valisi ve veliâhdın sarayı bu büyük kapının ardındaydı.
Halk bu binaya Âli Kapı adını vermişti.*⁴⁷

Bugün Tebriz'de Âli Kapı'dan bir iz kalmamıştır. Bir dönemin önde gelen şehirlerinden olan ve birçok yeniliği kendinde barındıran Tebriz, İran'daki büyük kentlerin en geride kalmıştıdır.

Tebriz'in bazı hamamları romanda detaylı anlatılan yerler arasındadır. Tebriz çarşısında bulunan hamamın iç tasvirinin verildiği bölümde hamam kültürüne de değinilir. Ali Sahlanlı, Settar Han ve Bağır Han, beraber girdikleri hamamda memleket meselelerini konuşurlar.⁴⁸ Tebriz'de diğer tarihsel binaları yıkıp yok etme politikası bu hamamları da kapsamıştır.

Eserde Tebriz'in tarihsel simgesi olan Erk Kalesi heybetli ve görkemli görünüşüyle boy gösterir. Kimi yerde bu ulu kalenin görünüşü ön plana çıkarılmakta,⁴⁹ kimi yerde Meşrutacı mücahitlerin siperi olarak işgalcilerin karşısında son siperlerden biri olarak⁵⁰ tanıtılmaktadır:

یک دژ باستانی در میان شهر سر به آسمان کشیده است شکافها و سوراخهای بی شماری که در دیوارهای سنگی این دژ بچشم می خوردند، هر یک نشان دهنده تلخیهایست که در طول قرن ها کام این شهر رنج دیده را آلوده اند. هر شکافی، همتای کتابی بزرگ، رویدادهای تلخ و شیرین این شهر ستم کشیده را باز می گوید، اما همه این شکافها و سوراخها آرام گرفته اند و به شهر خیره می نگرند. تنها چلچله ها و گنجشکها که در آنها لانه گرفته اند با جیک جیک پرسوز و گدازشان وجود این ویرانه ها را آگه می دهند.

"Şehir ortasında büyük bir kale göklere yükselmiş. Yüksek duvarları üzerinde bulunan yarık ve deliklerin her biri kitabe misali asırlar boyu şehrin çektiği acı hatıraları anlatmaktadır. Bu yarıklar sessizce kenti izlemektedir. Yalnız kırlangıç ve serçelerin yuva kurduğu yarıklardan gelen sesler bu tahribatı hatırlatmaktadır."

Erk Kalesi bugün de Tebriz şehrinin simgelerindedir. Ancak zaman içinde yıpranmış ve çevresine yapılan binalar yüzünden tarihsel değerinden çok şey kaybetmiştir. Bu eser yanındaki opera binasıyla birlikte 1945-46'da Milli Hükümet döneminde restore edilse de, İslam devriminden sonra doğunun ilk opera binası sayılan bu bina devlet tarafından yıkılmıştır.

Bunlardan başka Tebriz'de bulunan kervansaraylar da Fars devletinin yıkımından kurtulamamıştır. Tebriz tarihsel İpek Yolu üzerinde olduğu için birçok kervansaraya sahipti. 1946'da Milli Hükümet'in yıkılmasıyla yalnız Güney Azerbaycan ziyalıları yok edilmemiş, tarihî-kültürel yapıtlar da yok edilmeden paylarını almışlardır.

⁴⁷ Makûyi, a.g.e., s. 129.

⁴⁸ Makûyi, a.g.e., s. 130.

⁴⁹ Makûyi, a.g.e., s. 37.

⁵⁰ Makûyi, a.g.e., s. 290.

Mimari yönden oldukça önemli olan, ancak günümüze ulaşmayan kültürel değerlerden biri de Erdebil’de bulunan Narın Kale’dir.⁵¹ O dönem hapisane olarak kullanılan bu tarihsel binada Settar Han da hapis yatmıştır. Bina günümüze kadar gelip çıkmadığından, hakkında verilen bilgiler oldukça önemlidir. Eserde Erdebil şehri hakkında, Narın Kale’nin dış görüntüsü ve mimari yapısı hakkında şu bilgiler verilmektedir:

در شهر اردبیل هیچ چیز تازه‌ای بچشم نمی‌خورد. این شهر مانند شهرهای دیگر ایران کثیف و گردآلود و خموده بود. اینجا هم بازار شلوغی داشت که هنگام ظهر سروصدای مؤذنان از آن بلند می‌شد. بینوایان در این شهر با نهایت تنگسستی می‌زیستند و توانگران با ناز و نعمت بسر می‌بردند. تنها چیزی که در اردبیل جالب بنظر می‌رسید دژ نارین قلعه بود. اما از این دژ که ارزش معماری داشت، همیشه با بدی و نفرت یاد می‌شد.
دیوارهای صاف نارین قلعه در حدود ۵۰ متر بلندی داشتند. وجود سه ردیف پنجره‌های کوچک که پشتشان را نرده کشیده بودند، چنین می‌نمایاند که این چهار دیواری عظیم سنگی، سه طبقه است. حیاط گشاد درون این دژ را دیوارهای بلندی احاطه کرده بودند. هیچکس باز شدن در بزرگ این حیاط را حتی هفته‌ای یک بار هم، ندیده بود، اما ساکنان خانه‌های نزدیک این دژ اغلب صدای جیغ گوش-خراش لولاهای زنگ زده این در آهنی بزرگ را می‌شنیدند: کمتر شبی بود که ساکن

“Erdebil şehrinde yeni bir şey göze çarpmamaktaydı. İran’ın diğer kentleri gibi toz toprak içindeydi. Buranın da kalabalık pazarında öğle zamanı, ezan sesleri her taraftan duyulurdu. Sefiller sefalet içinde, zenginler varlıkları içinde yaşamaktaydılar. Şehirde tek göze gelen görkemli şey, Narın Kale adlı bir kaleydi. Bu kale mimari yönden değerli olsaydı da halkın arasında nefret ve inzicar ile yâd olunurdu.

Narın Kale’nin dik duvarı elli metre yüksekliğe sahipti. Üç sıra korkuluklu küçük pencerenin bulunması bu heybetli dört duvar arasında üç katlı bir bina olduğu intibasını uyandırmaktaydı. Geniş avluya sahip olan bu kaleyi uzun duvarlar çevrelemişti. Kimse bu kalenin kapısının açılmasını görmemişti. Ancak kalenin yakınında bulunan evler bazen bu kapının açılmasından kaynaklanan paslanmış demir seslerin korkunç sesini duyarlardı.”⁵² (Makûyî, s. 145-146).

Bu kale de birçok tarihsel yapıtlar arasında Güney Azerbaycan Türklerinin kültürel ve tarihsel varlıklarını yok etme siyaseti doğrultusunda yok edilmiştir. Bu kalenin Ruslar aleyhine savaşlarda cephane ve askerî amaçlarda kullanıldığı, Pehlevi sülalesi döneminde harabeye çevrilip yıkıldığı bilinmektedir. Bugün bu kaleden birkaç eski resimden başka bir iz kalmamıştır. Fars egemenliğinin 1925’ten sonra iş başına gelmesiyle birçok tarihî bina Kaçar mimarisini silme yasasına dayanılarak yıkıldı. Erdebil’de Narın Kale, Tebriz’de Âli Kapı, Darüssaltana, Erk Kalesi yok edilen tarihsel anıtlardandır.

⁵¹ Erdebil’de Balıklıçay yanında bulunan bu kale, en son İran-Rus savaşlarında kullanılmıştı. Bu kale 1936 (1315) yılında tamamıyla tahrip edilmiştir. Safeviler döneminde hapisane olarak kullanılan binada, Settar Han da hapsedilmiştir.

⁵² Makûyî, *a.g.e.*, s. 145-146.

Settar Han Hamaseti Romanında Kültürel Öğeler

Romanda kültürel öğeler Settar'ın çocukluk dönemindeki köy hayatının anlatılmasıyla başlar. Bu bölümde gelenek ve görenekler, halk inanışlarıyla, halk hekimliğiyle ilgili unsurlar bulunur. Settar'ın babası dağlardan topladığı şifalı bitkileri köylerde satarak kazancını sağlar.⁵³ Bu bitkiler konusunda ayrıntılı bilgiler bulunmaz. Bir diğer halk hekimliği romanda hacamat uygulamasıdır.⁵⁴ Settar'ın babası hastalandığı zaman köyün *teleği* gelip hacamat uygulaması yapar. Bu örneklerden başka nazar boncuğunun kullanımı,⁵⁵ yağmur duası⁵⁶ gibi halk inanışları da görülür.

Settar Han Hamaseti romanı kültürel unsurlar barındırması ve yaşam tarzını yansımasıyla da önemli bir eser olarak karşımıza çıkar. Kişilerin kıyafetleri, yeme içme kültürü ayrıntılı şekilde anlatılmasa da köy ve şehir hayatlarını yansıtan folklor unsurlarına sıkça rastlarız. Settar'ın çocukluğu döneminde gökkuşağıyla ilgili anlatı romana şu şekilde yansıtılır:

در روستا میان پیرزنان این اعتقاد وجود داشت: اگر کسی پس از باران بسوی دشت بدود و خود را به جایی که چمن سبز به آسمان ژرف چسبیده است برساند، می تواند به رنگین کمان دست یابد. کودکان بارها این داستان را از پیرزنان شنیده و رنگین کمان را جاجیم پیرزن می نامیدند.

*"Köyde yaşayan yaşlı kadınların inancına göre 'Kim yağmurdan sonra yeşil yer ile mavi göğün birleştiği yere giderse gökkuşağına ulaşır.' Çocuklar defalarca bunu ninelerinden duymuşlardı, gökkuşağına karı ninenin cicimi derlerdi."*⁵⁷

Romanda Settar'ın çocukluğunda mektep mollası olan Molla Kurban Ali'nin yeri ve çocuklarla olan ilişkisi dikkat çekicidir:

*"Molla Kurban Ali köyde dinsel kişiliğiyle tanınmaktaydı. Çocuklara öğrettiği dinsel dersler ve vecibelerden iyi para kazanıyordu. Derse başlamadan önce mescidin her tarafına göz gezdirirdi. Dersten kaçmak isteyen, kenara köşeye saklanan öğrencileri topladıktan sonra minderinin üzerine geçirdi. Çocuklar ise sağında ve solunda hasır üzerinde otururdu. Mollanın elinde her zaman bir terke bulunurdu. Küçük çocukların önünde Sadi'nin Gülistan eseri, daha büyüklerin elinde ise Ebvab'ül-Cinan bulunmaktaydı."*⁵⁸

⁵³ Makûyi, a.g.e., s. 10.

⁵⁴ Makûyi, a.g.e., s. 18.

⁵⁵ Makûyi, a.g.e., s. 57.

⁵⁶ Makûyi, a.g.e., s. 115-127.

⁵⁷ Makûyi, a.g.e., s. 8.

⁵⁸ Makûyi, a.g.e., s. 47.

Romandaki kültürel öğelerden biri de muharrem ayında İran'daki aşura törenleridir. Tebriz'de muharrem ayında aşura ve tasua⁵⁹ törenlerinde yapılan uygulamaların, günümüzdekilerle yer yer aynı olduğu görülür. Eserde o döneme ait olan uygulamalardan günümüzde az bilinen “*arslan gezdirme*”⁶⁰ törenine de değinilir.

*“Settar çocuklara dedi: Şimdi bizim mahallede halk Şah Hüseyin Vah Hüseyin törenine hazırlanıyor, gidip onları izleyelim.”*⁶¹

*“Şah-Hüseyin-Vah Hüseyin törenlerinde veliahdın onlara verdiği arslan derisini birine giydirip onu tahtın üzerinde taşımaktaydılar. Bu vahşi hayvanın derisi o grubun alamet-i farikasıydı.”*⁶²

Bu törenlerde Deveci ve Emirekız mahallelerinin desteleri⁶³ arasında rekabetin kaynağı yazar tarafından Deveciler destesinin devlet yanlısı, ayrıca veliahtla yakın oluşuyla anlatılır:

*“Veliaht Deveci destesine her zaman özel ilgi göstermekteydi, desteye arslan derisi vermişti, bu arslan derisi de Deveci mahallesinin diğer mahallelere üstünlüğünün bir göstergesiydi.”*⁶⁴

Kültürel öğeler, romanın ikinci cildinde de görülür. Bu ciltte Muhammed Han'ın Masume Hanım'dan çocuğu olmayınca başvurduğu çareler, Güney Azerbaycan Türk kültüründe bilinen yöntemlerdir. Çocuk olması için yılın son Çarşamba'sında yakılan ateşin üzerinden atlama uygulamasını görüyoruz. Bir diğer uygulama bir derviş elinden elma alıp onu eşiyle birlikte yemektir.⁶⁵ Bu uygulama Güney Azerbaycan âşık hikâyelerinde sıkça gördüğümüz motiflerdendir. Romanın bir diğer bölümünde Güney Azerbaycan düğünlerindeki gelenekleri görmekteyiz. Azerbaycan âşıklarının saz eşliğinde düğün yürütmeleri, gelin getirme töreni sırasında gelinin önüne elma atılması⁶⁶ gibi uygulamalar eserde yansıtılmıştır.

Dönemin siyasi durumunu çıplaklığıyla aksettiren roman Tanrısal (kaderci) bakış açısıyla okuyucuya sunulmaktadır. Bazen verdiği detaylı tasvirlerle okuyucuyu âdeta ortama götürüp olayları yaşatan yazar, bazı olayları genel hatlarıyla anlatmakla yetinmektedir.

⁵⁹ Tâsu'â : تاسوعا : Arapça تسع dokuz anlamındadır. Tasu'a bu kökten olup muharrem ayının 9. günü anlamındadır.

⁶⁰ Kerbela olaylarının yıl dönümü törenlerinde “arslan gezdirme” Şii inancından kaynaklanan bir gelenektir. Bu törenin kökeni, Kerbela olayında Hz. Hüseyin'in cansız bedeninin yerde kaldığı sırada bir arslan tarafından korunduğuna rivayetine dayanmaktadır. Bundan ötürü törenlerde bir kişi arslan derisini üzerine giyer veya arslan kılığına girer.

⁶¹ Makûyî, *a.g.e.*, s. 57.

⁶² Makûyî, *a.g.e.*, s. 58.

⁶³ Deste: Farsça, muharrem ayında Kerbela olayları yıl dönümü törenlerinde her mahallede oluşan gruplara deste adı verilir.

⁶⁴ Makûyî, *a.g.e.*, s. 58-59.

⁶⁵ Makûyî, *a.g.e.*, s. 443-444.

⁶⁶ Makûyî, *a.g.e.*, s. 781-782.

İran’da Kaçar Hanedanlığı’nın son dönemine denk gelen olayları konu alan bu eser, Rus ve İngiliz politikasını okuyucuya aktararak, batılı güçlerin Meşrutaya olan tutumlarını açığa çıkarır. Settar Han’ın, Ermeni Yeprim Han vasıtasıyla öldürülmesi, İran’da yönetimin Kaçar Hanedanı’ndan Pehlevi ailesine geçirilmesi, Rusların Tebriz soykırımına başlaması eserde göz önüne serilmektedir. Bu tarihten sonra İran’da yaşayan Türklerin varlığını inkâr etme politikası, asimilasyon, Türk kültürel ve manevi varlıklarını yok etme farklı yöntemlerle günümüze kadar hala ve sürmektedir. Romanda geçen tarihsel yapıtlar ya yok edilmiş yada zaman içinde yok olmaktadır.

Sonuç

Eserde İran tarihinin son yüzyılına ait olaylar incelenerek sömürgeci devlet politikalarının yeni boyutları aydınlatılır. Son yüzyılda bu coğrafyada Türklerin siyaset sahnesinden çıkarılması, Türk dili ve kültürünü yok etme politikası yavaş yavaş yürütülmüştür. İngiliz Elçiliği’nde at bakıcılığı görevinde bulunan Rıza, politik sahneye çıkarılarak Kaçar Türklerine darbe vurulmuştur. Yeprim Han ve Rıza, Tebriz işgali sırasında ve Settar Han’ın öldürülmesinde etkin rol oynamışlardır. Son aşamada darbeye Ahmed Şah saltanattan devrilererek iş başına Rıza getirilmiştir. Farsçayı resmî dil ilan eden Pehlevi sülalesi, İran’da bin yıllık Türk kültür varlığını söküp atmakla işe başlamıştır. Türkçe kitaplar toplatılmış, okullarda Türkçe konuşanlara ceza konulmuştur. Bu siyaset günümüze dek İran’da aynı şekilde yürütülmektedir.

Settar Han Hamaseti romanı Güney Azerbaycan Türklerinin İran sahnesinde ne kadar etkin olduğunu göstermektedir. Tebriz’in işgaliyle evine beyaz bayrağın asılmasına izin vermeyen Settar Han Karadağlı, Güney Azerbaycan Türklerinin millî benliğini ortaya koymuştur. Arkadaşlarıyla birlikte Osmanlı Konsolosluğu’na giderek Osmanlı Devleti’nin himayesini alan Serdar-ı Milli, Mehmet Emin Resulzade’nin söylediği gibi millî bilince sahip olduğunu göstermiştir.

Ömrünü halkının özgürlüğüne adayan ve sömürgecilerin karşısında duran Settar Han Karadağlı, Tahran’a davet edilerek halk tarafından kahramanca karşılanmıştır. Ne var ki işbirlikçiler onu etkisizleştirmek için planlar hazırlamışlardır. Atabek Parkı’nda konuşlandırılan Settar Han, Bağır Han ve yoldaşları devlet tarafından silahsızlandırılmak istendiğinde çatışmalar başlamış, fedailer katledilmiştir. Ayağına mermi isabet eden Settar Han, bir süre hasta yattıktan sonra 17 Kasım 1914’te Tahran’da hayatını kaybetmiştir. Rey’de Şah Abdülazim avlusunda yol üzerine gömülen Settar Han Karadağlı’nın ziyaretçilerinin aklına şu soru takılmaktadır: “İran uğruna ömrünü harcayan Güney Azerbaycan Türk kahramanın sonu bu mudur?”

Abbas Penahi Makûyi’nin diğer tarihî romanları gibi “*Settar Han Hamaseti*” romanı da tarihsel gerçeklere bağlı kalarak olayların günü ve şahsiyetlerini yansımasıyla Güney Azerbaycan edebiyatında yer tutan gerçekçi bir eserdir. Bu romanda Güney Azerbaycan Türklerinin ülke için fedakârlıkları buna karşın onlara yapılan haksızlıkları görebiliriz.

Settar'ın çocukluğundan itibaren anlatılan hayatı, okuyucuya dönemin siyasi ve sosyal hayatı konusunda önemli ip uçları vermektedir. Eserin başlıca olayları Tebriz ve Tahran gibi büyük şehirlerde geçmektedir. Bu şehirlerin siyasi - kültürel hayatı, her ikisinin İran'daki önemini göstermektedir.

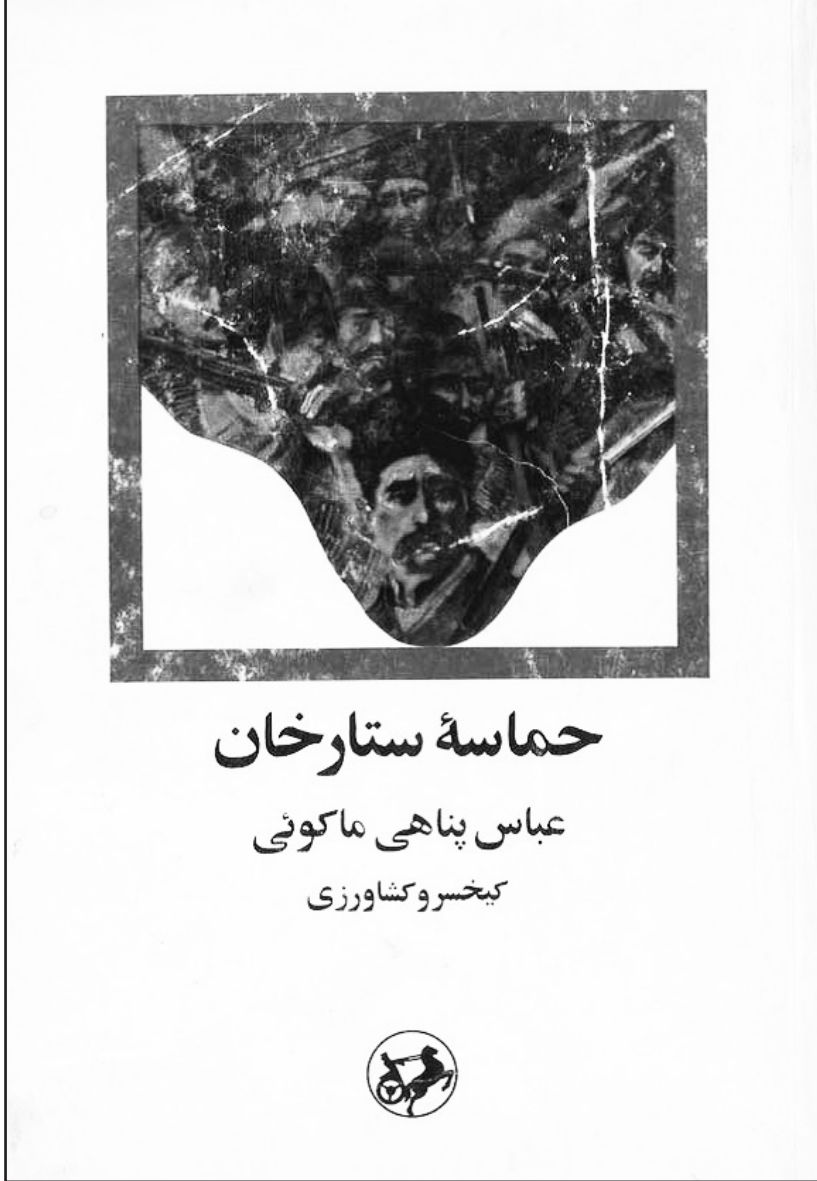
Eser, Güney Azerbaycan coğrafyası adlarını içeren bir belge olarak da değerlendirilebilir. Bu adların bazılarının Farsçaya çevrildiğini görmekteyiz. Eserde geçen coğrafi adların içinde Kotur Çayı, Daracık, Koşabulağ, Boz Dağı, Sovuk Bulak, Salmas, Hoy ve Zengan'ı görmekteyiz. Farslaştırma politikası doğrultusunda bu adların bazıları devlet tarafından değiştirilse de yerli halk hâlâ eski adları kullanmaktadır. Örneğin Türkçe kökenli “*Koşaçay*” ve “*Sovuk Bulag*” şehir adlarının Farsça karşılıkları “*Miyandoab*” ve “*Serdeşt*”tir. Eser bu yönüyle Azerbaycan Türklerinin yer adlarının kökenini korumasında tarihsel bir belge niteliği taşımaktadır.

Güney Azerbaycan Türkleri, İran'ın siyasi hayatındaki yerini ve önemini tarih boyunca ispatlamışlardır. Buna rağmen Kaçar Türk hanedanının yerine gelen Pehlevi ailesi, Türk varlığına ve kültürüne düşmanlığını göstermiştir. Pehleviler iş başına geldikten sonra Türk dilini yasaklamakla kalmayıp Kaçar döneminden kalan ve Türk kültürünü yansıtan binaları yok etmek için parlamentodan bir yasa çıkarmışlardır. Bu yasa ile beraber Tebriz ve Tahran'da birçok tarihi bina yıkılmıştır. Bu binalar arasında romanda adı geçen Âli Kapı, Erk Kalesi, Darüssaltana binası bulunmaktadır.

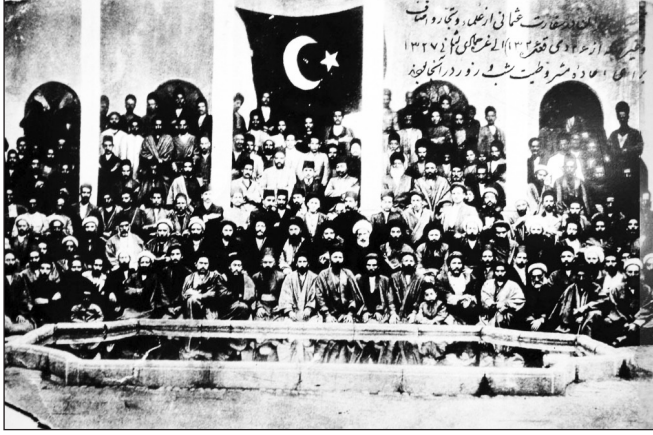
Ne yazık ki 1925'te başlayan İran Türklerine karşı asimilasyon ve yok sayma politikası bugün de aynı hızla devam etmektedir. İran'ı savunan ve bütünlüğünü sağlayan Şah İsmail'in torunlarının, tarih boyu elde ettikleri tek şey İran siyasetinden dışlanma, asimilasyon ve hakaretten başka bir şey olmamıştır.

Ekler

Ek 1: 1981 Yılında Tahran'da Farsça Basılan
"Settar Han Hamaseti" Kitabının Kapağı



Ek 2: Meşrutacıların ve Settar Han Karadağlı'nın
Osmanlı Konsolosluğu'na Sığınması (20 Aralık 1908 / 26 Zil'kade 1326)



Kaynak: http://sozumuz1.blogspot.com/2017/05/blog-post_15.html (20.08.2020).

Ek 3: Rıza Pehlevi, Rus İşgalcileriyle Birlikte, Orta Sıra Sağdan Birinci



Kaynak: *Trajedî-e Sattar Han* s. 137.

Ek 4: Settar Han'ın Erdebil'de Tutuklandığı Kale: Narin Kale



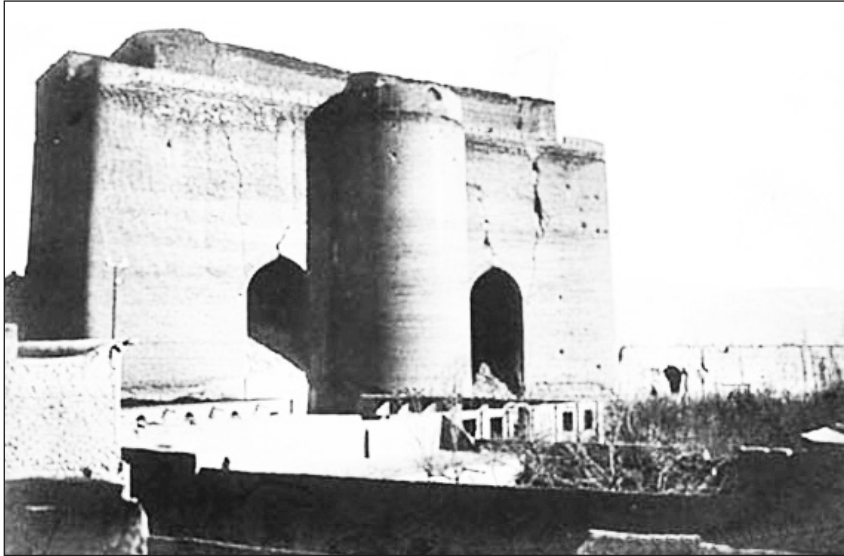
Kaynak: <https://wikimapia.org/photo/4871251> 20.02.2020.

Ek 5: Settar Han (1) ve Bağır Han (2) Fedaileriyile Birlikte; Tebriz 1908



Kaynak: www.tebrizpedia.info 20.02.2020.

Ek 6: Tebriz Erk Kalesi



Kaynak: www.turuz.com 20.02.2020.

Ek 7: Tebriz Örtülü Pazarı'nın (Kapalı Çarşı) Halı Pazarından Bir Görüntü



Kaynak: www.turuz.com 10.02.2020.

Kaynaklar

- ADIGÜZEL, Sedat: "Bakı 1501", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 15, 2006, s. 1-18.
- AZİZPOUR, Roghaiyeh: *İran'da Yayınlanan Dede Korkut Dergisi Üzerine Bir İnceleme (1980-1982)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı, Niğde 2019.
- MAKÜYİ, Penahi A.: *Settar Han Hamasesi*, Bakü 1957.
- MAKÜYİ, Penahi A.: 1358, Settar khan Tehran- İran.
- PEDRAM, Muhammed Hasan: *Trajediy-e Settar Han*, Akhter, Tebriz 1999 / 1378.
- SERDARİNİYA, Semed: *Tebriz Şehr-i Evvelinha*, (Farsça) Azerbaycan Senet ve Kültür Yayını, Tebriz 2002 / 1380.
- ORDUBADİ, Muhammed Said: *Kanlı Seneler (Arap harfli Azerbaycan Türkçesinde)*, Diba Basımevi, Tahran 1952 / 1331.
- ENCUMEN, Organ-e Encumen-e Eyaletiye Azerbaycan, Mensure Rafiyi
- EDWARD Brown, Namehayı Az Tabriz, Tercome Hesen Cevadi, Chap dovvom, 1361, Şerket-e Sahami İnteşar-e İran.
- AZİZİ Muhammed, Encumen-e Eyaleti-ye Azerbaycan Der Doreye Meshrutiyet, 1385, Akhtar, Tabriz.
- REZVANİ, Mohammed Esmail, İngelab-e Melrutitet-e İran, 2536, Şerker-e Sehamiye Kitabhaye Cibi
- PEDRAM, Mohammed Hoseyin Terajediye Settarkhan, Akhtar, Tabriz.

Extended Abstract

Historical Novel Of South Azerbaijan Turks “*Settar Han Hamaseti*”

“*Settar Khan Hamaseti*” is one of the rare stories written within the framework of the life of Settar Khan Karadağlı, who has an important place in the political history of Iran. Other political figures of the period were also included in this story. The national personalities of the Turks living in the Iranian geography have not been the subject of any story. The reason for this was, on the one hand, that Iranian Turks had oral rather than written literature, and on the other hand, cultural genocide was carried out by the Pahlavi dynasty after the fall of the South Azerbaijan government in 1946. With the collapse of the national government by the central powers, 30,000 South Azerbaijani Turks were massacred. In addition, many writers and thinkers were executed or exiled.

When we examine the political events of the last century of Iranian history, we can more clearly embody the structure formed in the geography. The removal of the Turks from the political scene in this geography, the replacement of the Qajar dynasty with the Pahlavi dynasty. Started the policy of destroying the Turkish language and culture in Iran started with the diversion of the constitutional process. An artificial history was created in the region where Rıza, who was a horse caretaker at the British embassy and later assigned to the guard, was brought to power in a coup d'état in Tehran. They started the policy of removing the Turkish culture from the geography by showing that the Persians were the real owners of Iran and saying that the Turks migrated to the region later on. For this, they trained a soldier named Rıza and brought him to work. This person, who played an important role in the occupation of Tabriz and the murder of Sattar Khan, took over the administration with a coup during Ahmed Shah's British campaign. The Pahlavis, who declared Persian as the official language in Iran, tried to remove the Turkish existence and civilization from Iran by banning Turkish and destroying the architectural works built until that time.

The novel “*Settar Khan Hamaseti*”, which sheds light on these historical events, was written in Azerbaijani Turkish in 1957 by Abbas Aliakberoglu Panahi Makûyi (1902-1971). It was translated into Russian in Moscow in 1963 and into Persian in Iran in 1981. The 850-page voluminous novel consisting of two volumes consists of four main sections. The main sections are divided into subsections within themselves. The story also reveals the political situation of the South Azerbaijan Turks in Iran by shedding light on the political events of the period. The work, which deals with the events that paved the way for the change of power in Iran by the imperialist powers of the period, contains important historical information.

Abbas Aliakberoglu Panahi Makûyi was born in 1902 in Makû, South Azerbaijan. Since his father was engaged in trade, he was in important cultural centers such as Istanbul, Tabriz and Tbilisi in his childhood, and was influenced by these environments. Makûyi, who started writing poetry at the age of fifteen, was influenced by Mirza Aliekber Sabir's poems and thoughts. Makûyi started to write his first poems in the newspaper “*Yeni Fikir*” published in Tbilisi in 1922. He drew attention among the intellectuals of the period when he wrote the poem “*New Turkish Alphabet*” upon the transition of Azerbaijani Turkish from the Arabic alphabet to the Latin alphabet in 1923.

Abbas Panahi Makûyi was arrested and exiled by the Iranian central government in 1936 because of his writings and thoughts. During the years of the Southern Azerbaijan National Government (1945-1946), the author, who found his place in the central government of Firkay-e Demokrat-e Azerbaijan, publis-

hed important articles in the “*Azerbaijan Newspaper*” published in Azerbaijani Turkish in this period. As a result of the national government that was overthrown by the Pahlavi dynasty forces in 1946, he migrated to Baku and continued his creativity there until the end of his life. Makûyî, who was a member of the Union of Writers of the Soviet Republic of the period, produced important historical novels; “*Mubârizler*” (1952), “*Sattar Khan Hamaseti*” (1957), “*Secret Dungeon*” (1946), “*Khiyabani*”, “*Haydar Emmoglu*” and “*Khocalar*” by writing historical novels based on real life, etc.) He has revealed his role in the development of the language. He is among the few writers who include the national figures of Azerbaijani Turks in literary works by bringing the life stories of important political figures of Azerbaijan into literature with his historical novels.

Makûyî, who is one of the leading writers of historical novels of the Southern Azerbaijan Turks, has a privileged place in this field as he deals with real events in his works. In the novel “*Settar Khan Hamaseti*” the events in the Iranian constitutional campaign, the occupation of Tabriz by the Russians, the assassination against Muhammed Ali Shah Kaçar, the aid received from Northern Azerbaijan and the Caucasus to the Tabriz resisters. The events that were turning points in the history of South Azerbaijan Turks and Iran, such as the invitation of Sattar Khan to Tehran and his murder, are presented to the reader in the form of a work that overlaps with their history and personalities. In some places, the author gave the date of the day the events took place. For example, in the second volume of the work, the date of the dethronement of Muhammad Ali Shah by the parliament in Tehran and the day of the voting of this bill in the parliament is written in this way (25 Mordad 1288 / 16 July 1909 on Friday) as a footnote. Likewise, the date of Muhammed Ali Shah’s departure from Tehran is indicated in the footnote as follows:

Although Abbas Panahî Makûyî is from the city of Makû in Southern Azerbaijan. He wrote his story in Northern Azerbaijan. The author, who had to immigrate to North Azerbaijan after the collapse of the South Azerbaijan government by the Persians in 1946, produced his works in accordance with the ideological thoughts of the period. For this reason, we need to consider the ideological sensitivities of the period when examining the works of Makûyî.

The novel “*Settar Khan Hamaseti*” should also be evaluated as a work written with the sensitivities of the period. The work has been handled in accordance with the ideological frame of mind of the period and the thoughts of the dominant system. Therefore, these issues should be considered when examining the work.

The story is an important historical document that reflects the political life of the 1880-1914 years in Iran and includes the constitutional movement. The events that coincided with the last period of the Qajar dynasty in Iran, reflect the policy of the Russians and the British towards the Iranian Turks, and provide clues to the reader in turning these events into their own interests and interests. Events such as the fact that the Ottoman consul was with the Iranian Turks and those who loved the Turkish soup at that time, Settar Khan and his aides took refuge in the Ottoman consulate and the support they received from them were reflected in the work as important memories engraved in the historical memory of the Southern Azerbaijan Turks.